

ЗАМІТКИ ДО СТАТТІ Ю. ГЕРИЧА «ДО БІОГРАФІЇ М. ГРУШЕВСЬКОГО».

У статті д-ра Ю. Герича коротко заторкнuto справу конфліктів у НТШ до 1914 року, а також подано деякі важливі дані до біографії М. Грушевського. Окрему увагу присвятив шан. автор справі т. зв. доносу Ст. Томашівського на Михайла Грушевського в часі I світової війни. Автор рівночасно подає деякі дотепер неопубліковані архівні документи, які є важливі для вивчення біографії Грушевського і Томашівського в 1914—1917 роках.

Ми хочемо подати декілька завважень до висновків шан. автора, а також доповнити деякі дані, що відносяться до життя М. Грушевського.

Ю. Герич пише, що «Грушевський був почесним членом НТШ з 1906 року», а також, що «серйозний спір» опозиції з Грушевським на форумі НТШ почався правдоподібно «наприкінці 1907 або на початку 1908 року». Тут треба ствердити, що Грушевський *був обраний почесним членом товариства ще в 1896 році*. Про це читаємо виразно в протоколі загальних зборів НТШ з 1896 року, мовляв «Збори ухвалили абсолюторію, а в додатку на внесення о. Д. Танячкевича, висказали признання виділови за організаційну діяльність, а проф. Грушевському за провід в діяльності науковій. Крім того, на внесення виділу, однодушно і при оплесках іменували проф. Грушевського почесним членом Товариства».¹

На форумі НТШ в різних часах діяли різні опозиційні групи, які відосилися вороже до М. Грушевського. Можна сказати, що «опозиція» діяла майже від самого початку його побуту у Львові.² Проте на нашу думку перший найсерйозніший спір Грушевського з опозицією прийшов у 1901 році, в якому він уступив з головства в НТШ. В тому часі на чолі опозиції були Володимир Шухевич і Михайло Павлик і кількох інших діячів».³ Якщо ідеться про опозицію Степана

¹ «Загальні Збори Наукового Товариства ім. Шевченка», *Записки НТШ*, т. XII, кн. IV. 1865, стор. 5.

² Докладніше про це в моїй праці *Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Шевченка*. Мюнхен 1970, стор. 43—69.

³ *Хроніка НТШ*, ч. 8. 1901, стор. 2; ч. 10. 1902, стор. 6—7. Аналіза протоколів із загальних зборів НТШ в роках 1900—1905 дає нам доволі ясний образ сили опозиції до Грушевського. Докладніше про це в моїй праці.

Томашівського відносно Грушевського то думаємо, що її треба датувати приблизно 1910—1911 роками. До того часу в звітах з праці НТШ ще не знаходимо жадних виступів Томашівського проти Грушевського.

Ще в 1908 році читаємо у виданнях НТШ, що Томашівський «на університеті вступив на поле наукової діяльності за впливом і під проводом професора історії Михайла Грушевського».⁴ В тому часі він також був секретарем Історично-Філософічної Секції НТШ, в якій головував Грушевський.

Подібно, як автор, я уважаю, що конфлікт Грушевського з галицькою верхівкою загострився в 1911 році після появи збірки статей Грушевського «Наша Політика».⁵ Здається, що д-р Герич доволі негативно оцінює появу цієї збірки. Він з тексту цитує декілька епітетів Грушевського на адресу галицьких політиків, напр., «опоргунізм, роджені до повзання, хитрі Паньки, інтелігентна хруніяда» і т. д. Докладна аналіза змісту статей Грушевського викаже, що він ілюстрував свої твердження численними прикладами з політичного і суспільного життя галичан, а часами давав певні аналогії.⁶ Також не можемо забувати, що це були публіцистичні статті. Думаю, що в деяких статтях Грушевський перенаголошував політичне життя галицьких українців і не завжди справедливо оцінював здобутки «малих діл» галицьких політиків. Але в основі його критика була здорова і потрібна. Сучасник подій і визначний історик М. Кордуба дав подібну оцінку «Нашій політиці» Грушевського.⁷ Також І. Раковський, пізніший голова НТШ, з перспективи років писав, що Грушевський в тому виданні піддав політику галицьких діячів об'єктивній критиці і «висловив багато цінних уваг, але наші політики з них на жаль не скористали».⁸ Уважаємо, що «Наша політика» Грушевського заслуговує на окреме і повніше обговорення.

Д-р Герич пише, що в «Ділі» появилася анонімна відповідь на «Нашу політику» у формі ряду статей і що вже тоді в 1911 році уважали Томашівського їх автором. Інший анонімний памфлет появился в 1913 році п. н. «Наша політика і проф. Грушевський». Шан. автор вагається чи автором статей в «Ділі» і брошури з 1913 року був Ст. Томашівський тому, що «про ті справи за браком архівних

⁴ Хроніка НТШ, ч. 1. 1908, стор. 62.

⁵ «У 1911 р. появилася збірка статей Грушевського «Наша політика», яка стала так би мовити остаточним актом обвинувачення Грушевського в очах галицьких провідників і призпіншила вибух наростаючого конфлікту». Л. Винар, *цит. пр.*, стор. 56.

⁶ Наприклад думки Грушевського про «хлопів хрунів» і «хрунівство». М. Грушевський, *Наша політика*, Львів 1911, стор. 68—69.

⁷ М. Кордуба, «Грушевський про «нашу політику», *Вісник СВУ*, ч. 128, 1916, стор. 787.

⁸ І. Раковський, «Проф. М. Грушевський у Львові», *Альманах УНС*, 1952, стор. 86.

матеріалів чи безпосередніх свідчень, не багато можна сказати». Проте на основі опублікованого автором зізнання д-ра Томашівського перед військовим судом (гляди документ ч. 1.) знаємо, що Томашівський був автором анонімних статей в «Ділі».

Томашівський виразно пише «Das Buch («Наша політика» — Л. В.) wurde in der Zeitung «Dilo» einer eingehenden Kritik unterzogen, deren Verfasser ich war und welche zur Folge hatte, daß der Beschuldigte jede politische Bedeutung einbüßte». Отже справа верифікації авторства статей в «Ділі» ясна. В моїй монографії про «М. Грушевського і НТШ» вслід за Вячеславом Липинським і Дмитром Дорошенком я подав, що автором анонімної брошури з 1913 року був Томашівський. Тут треба ще згадати, що проф. Андрусак в рецензії на мою працю пише, що «Автор зупиняється над брошурою Ст. Томашівського «Проф. Грушевський і наша політика». Вона була анонсована у львівському «Ділі» в 1915—16. Примірник брошури був і в бібліотеці НТШ».⁹

Проте тепер я погоджуюся з Геричом, що авторство анонімної брошури з 1913 року *дотепер не є повністю розв'язане, хоч уважаю, що всі дані вказують на те, що її головним автором був Томашівський.*

Автор дає зізнання Томашівського в справі Грушевського 1916 роком, а також на основі доброзичливих заміток про характер і патріотизм д-ра Томашівського пише, що він не міг в 1914 році дати жадних зізнань проти Грушевського, а тим самим мати жадних відносин до переслідування Грушевського австрійською владою. Автор не думає, що був будь-який наказ австрійської поліції арештувати Грушевського. При тій нагоді він обговорює побут Грушевського в Криворівні в 1914 році і його виїзд до Відня. Д-р Герич доволі скептично відноситься до мого висновку, що Союз Визволення України допоміг Грушевському в 1914 році виїхати з Криворівні за допомогою австрійської армії.¹⁰ Він пише, що «мало однак імовірно, щоби Союз уже в першому місяці існування здобув такі контакти до ген. штабу австрійської армії, що той «перевіз Грушевського до Відня і то негайно, бо ж 3 вересня російська армія зайняла Львів, а фронтова лінія від Криворівні була не далеко». Також пише, що про діяльність СВУ на початку війни мало відомо.

У першу чергу декілька слів про джерело моєї інформації про СВУ і Грушевського в 1914 році. Мої дані я в першу чергу базував на інформаціях Володимира Дорошенка, члена президії і організатора СВУ, а також на деяких даних самого Грушевського.

У статті В. Дорошенка в цій справі читаємо наступне: «Одним із перших заходів СВУ по переїзді до Відня було врятування проф. М. Грушевського, який опинився в Криворівні, в Карпатах у дуже небезпечному становищі — між молотом і ковадлом. З одного боку загрожувала йому і його сім'ї розправа від поляків або мадярів під

⁹ *Український Історик*, ч. 1—2 (29—30) 1971, стор. 121.

¹⁰ Л. Винар, «Чому Михайло Грушевський повернувся на Україну в 1914 році», *Український Історик*, ч. 3—4, 1967, стор. 105.

покришкою ліквідації московського агента, а в дійсності, як признаного провідника українського руху, а здругого в разі захоплення його царськими військами, як «мазепинця» й «австрійського агента». На прохання СВУ Головний штаб вивіз Грушевського з його дружиною і донькою військовим автотранспортом на угорський бік, звідки вони щасливо прибули до Відня». ¹¹ Грушевський у своєму автобіографічному листі пише, що коли російські «патрулі наблизилися до нашого села, жандармський постерунок зажадав, щоб я негайно виїхав на Угорщину, зареєстрував фіру і в кілька годин виправив мене за угорську границю, а звіттам мусів зараз же від'їхати до Відня, бо на місці не можна було лишатись». ¹²

Отже знаємо, що Грушевський на жадання місцевої влади виїхав на Мадярщину, а опісля до Відня. Не улягає сумніву, що хтось наглядав за тим, щоб Грушевський виїхав і хтось мав вплив на те, щоб йому уможливили виїзд. Про СВУ Грушевський не згадує, бо в 1919 році коли цей автобіографічний нарис був писаний він мав негативну думку про діяльність СВУ. *Проте всі дані вказують на те, що СВУ відіграв в цій справі рішальну роль.*

Тут в першу чергу треба ствердити, що в перших місяцях своєї діяльності СВУ мав добрі зв'язки з австрійським урядом. Знаємо, що в 1914 році у Львові перебував австрійський політик Емануел Урбас, який увійшов у тісний зв'язок з середовищем СВУ та іншими українськими політичними групами. Урбас був референтом українських проблем у міністерстві закордонних справ і під час війни був придільний до військового міністерства. Він став прихильником української справи і підтримував діяльність СВУ на початку війни. ¹³ Отже австрійський уряд і військове міністерство числилися за діяльністю СВУ в 1914 році. Ми не маємо жадних поважніших причин сумніватися у твердженнях Володимира Дорошенка, що СВУ допомогло Грушевському виїхати до Відня. Думаємо, що це було зроблене за посередництвом консула Урбаса, хоч на це наразі немає безпосереднього доказу.

Тепер декілька слів про опубліковані зізнання Томашівського і коментарі шан. автора. Герич своєю аргументацією і аналізою документу переконав нас, що дане свідчення Томашівського треба датувати не раніше листопада 1914 року. Чи було інше раніше або пізніше

¹¹ Володимир Дорошенко, «Союз Визволення України», *Свобода*, ч. 150, 1954; про це також згадує Дорошенко в іншій статті «Перший Президент Відновленої Української Держави», *Овід*, ч. 2—3, 1957, стор. 28.

¹² «Автобіографія Михайла Грушевського, 1914—1919», *Український Історик*, ч. 1—2, 1966, стор. 99.

¹³ Ціла низка документів про роль Урбаса і ранню діяльність СВУ поміщена у збірці документів за редакцією Т. Горняткевича, *Ereignisse in der Ukraine 1914—1922*, Bd. I. Philadelphia, 1966, pp. 1—16, 160—170. Про Урбаса також згадує О. Скоропис Йолтуховський, «Мої 'злочини'». *Хліборобська Україна*, ч. 2—4, 1920—21.

зізнання Томахівського проти Грушевського ми не знаємо. Але знаємо, що Грушевський у своїй автобіографії писав, що у Відні «поліція також мене пильно назорувала, але я таки виїхав до Італії». Також з листа д-ра Евіна (документ ч. 4) знаємо, що Грушевському виточив «Сенат університету дисциплінарне, а суд військовий карне слідство». Думаємо, що свідчення Томахівського в цих доповіднях бралися до уваги.

Автор помістив два інші цікаві документи (ч. 2 і 3) про судову справу О. Колесси з Томахівським з 1916 року. Виходить, що проф. Колесса квестіював поведінку і зізнання Томахівського проти Грушевського. В цій справі Томахівський вимагав сатисфакції від Колесси, але її не одержав. Справа опинилася в суді, але, як пише автор, до процесу не дійшло. *Томахівський, як позовник застановив цілу справу і погодився заплатити усі кошти судових витрат.* Шан. автор пише, що він це зробив з «якихсь причин». Якщо б Томахівський мав докази про свою «невинність» супроти Грушевського — тоді, як позовник не платив би усіх коштів пов'язаних із судовою справою. Видно, що проф. Колесса мав відповідні аргументи і матеріяли про наставлення Томахівського супроти Грушевського і тому не дав йому належної сатисфакції і не боявся судової розправи.

Автор у своїй аргументації також послуговується позитивною характеристикою д-ра Томахівського, як людини високої культури, визначного громадянина і патріота, який напевно не робив жадних доносів на Грушевського.

Тут не місце розглядати докладніше ці справи включно з політичною діяльністю Ст. Томахівського. Ми його знаємо, як визначного історика України, а також, як темпераментного публіциста. Саме цей «публіцистичний темперамент», на нашу думку, часами міг, допровадити не лише до писання анонімних статей з метою очорнення йому немилих людей, але також до необ'єктивного насвітлення діяльності деяких людей або певних середовищ. Численні публіцистичні статті д-ра Томахівського ілюструють це явище.¹⁴

Під кінець хочемо підкреслити, що була велика різниця між Грушевським і його опозицією в НТШ в аспекті академічної і публіцистичної етики. Михайло Грушевський свої публіцистичні статті підписував власним прізвищем і за них ніс повну авторську відповідальність. Опозиція уживала «закаптурених» методів у боротьбі з Грушевським і воювала зброєю анонімних статей. До цієї опозиції належав також колишній учень Грушевського, здібний історик Томахівський.

¹⁴ Хоч би для прикладу згадати його статтю «Петлюра. Політичний некролог» з 1921 року і інші. Гляди: Ст. Томахівський, *Під колесами історії*, Нью Йорк, 1962, стор. 39—50.

На нашу думку стаття і документи опубліковані шановним автором причиняться до кращого вивчення життя і діяльності М. Грушевського і С. Томашівського під час першої Світової Війни.

Щоб дати нашим читачам, які не знають німецької мови, змогу ознайомитися із зізнаннями С. Томашівського, я звернувся до д-ра Марка Антоновича з проханням перекласти ці зізнання українською мовою, а також подати відповідні коментарі. Аналіза і переклад цього важливого документу є цінні для розуміння тодішнього конфлікту Грушевського з С. Томашівським і деякими кругами української інтелігенції в Галичині.